

125 anys de les colònies per a infants a Catalunya. La diversificació d'una vivència extraordinària¹

La pedagogia del segle XX s'ha escrit fonamentalment des de l'escola encara que molts dels grans educadors d'aquest segle han experimentat les seves propostes pedagògiques fora d'aquest marc educatiu, precisament en el lleure infantil i juvenil, i han nodrit aquest àmbit de grans pràctiques educatives. Hem de recordar només noms com els de Baden Powell, Artur Martorell, Pere Vergés, Josep Maria Batista, Cassià Costal, Narcís Masó o Joaquim Franch.

Podem afirmar, doncs, que moltes de les experiències del que avui entenem com *educació en el lleure* tenen un paper important en la història de l'educació del nostre país. No solament per les pràctiques educatives portades a terme, sinó també, i de manera molt especial, pels plantejaments políticsocials que les han definit (Mata, 2000) (Franch, Rial i Riba, 1999). Segurament l'aportació més important d'aquests moviments es troba en la defensa de valors democràtics, de participació, de respecte i de responsabilitat, fins i tot en els moments més difícils. I és que la tasca de desvetllament de moltes consciències que s'ha fet a partir d'aquestes activitats i moviments explica bona part de la recuperació democràtica a casa nostra.

En el text que segueix ens centrarem en una de les iniciatives que ha caracteritzat i identificat de manera especial el que avui entenem com a educació en el lleure: les colònies per a infants. Van ser milers els nens i nenes de Catalunya que van viure i aprendre en aquesta mena d'escoles a l'aire lliure des de finals del segle XIX i fins als nostres dies (Soler, 2008). Un recorregut que en el cas de Catalunya ha complert 125 anys. En les línies següents mirarem de comentar-ne breument deu fites o moments significatius amb el propòsit que ens ajudin a fer-nos una idea de la seva evolució al llarg d'aquests anys.

1. El naixement de les colònies per a infants

Les activitats que avui dia coneixem com a *colònies* tenen més de 125 anys d'història. La seva finalitat i el seu funcionament no han estat inalterables al llarg del temps. Hi ha hagut una evolució de plantejaments, entre els quals l'educació, com a element important dins d'aquestes activitats, ha experimentat una paper cada vegada més intens i predominant. L'evolució de plantejaments s'ha vist acompanyada per una diversificació de denominacions: *colònies escolars*, *semicolònies*, *colònies de mar i muntanya*, *colònies permanents*, *colònies per a refugiats*, *colònies d'aprenents*, *colònies avantguardistes*, *colònies de vacances*,

¹ Text elaborat a partir de la conferència realitzada el 5 de novembre de 2018 al Sala Sant Jordi del Palau de la Generalitat de Catalunya amb motiu de l'acte de reconeixement dels 125 anys de les colònies de vacances a Catalunya.

colònies d'estiu, etc. Diferents denominacions que responen a l'adaptació de les colònies a les diferents finalitats de la institució promotora, a cada realitat territorial, a l'interès d'arribar al major número de població possible i a la voluntat d'atendre sectors específics de població.

Alemanya és el país que inicia les primeres experiències d'excursions escolars. Les noves demandes socials -juntament amb un intent de compensació de la rigorosa disciplina escolar, l'excessiva formació intel·lectual i la bona acceptació que en aquells moments tenien les idees roussonianes sobre l'educació natural, difoses i desenvolupades a partir de Pestalozzi (1746-1827)- fan que dins les activitats escolars es trenqui la rutina per contemplar-hi excursions i sortides al camp. Tot plegat contribueix a l'expansió de les excursions escolars, les quals acabaran donant lloc al que s'anomenen *caravanes escolars*. Les primeres colònies recullen aquesta tradició pedagògica a partir del naturalisme educatiu i de l'aplicació dels nous principis pedagògics (Rey-Herme, 1954).

Si bé la modalitat de colònia que es pren com a punt de partida del moviment de colònies és la colònia organitzada per Walter Bion a Suïssa, hi ha altres precedents de colònies que val la pena esmentar. Es tracta de les *colònies amb modalitat individual* on els infants pobres de les ciutats i amb mala salut eren enviats, en zones rurals, a càrrec de diferents famílies, durant l'estiu. El 1954 té lloc la primera d'aquestes experiències a Copenhague (Dinamarca); el 1876 també se'n fan a Alemanya i el 1885, a Anglaterra. L'any 1881 Dinamarca ja mou 7.000 infants amb aquesta modalitat. En aquest cas, la finalitat és molt més higiènica que educativa i són presents sobretot en els països nòrdics i centreeuropeus.

No és fins el 1876 que es situa l'origen de les *colònies amb la modalitat col·lectiva*. La colònia que es pren com a punt de partida és la que té lloc aquest any, quan el pastor protestant suís Walter Bion s'emporta un grup de 68 nens i nenes de la ciutat a fer vida a les muntanyes del cantó d'Appenzell, on passen dues setmanes respirant aire pur i rebent una alimentació senzilla i fortificant (Bion, 1887). El grup es divideix en seccions de 20 a 30 nens sota la responsabilitat de 8 mestres. Els nens i nenes tenen de 8 a 15 anys i són distribuïts entre famílies pageses, malgrat que realitzen moltes activitats comunals dirigides pels mestres. El fi que es persegueix és el retrobament de la salut del cos i indirectament, també, de la intel·ligència. La finalitat és, doncs, bàsicament sanitària i assistencial, sense desatendre però, també, la finalitat educativa, fet que justifica la presència dels mestres.

Houssage (1989) creu que el desenvolupament de les colònies s'ha donat a partir de tres tendències: a) La tendència sanitària i social, a través de les cases de salut. Tendència representada per l'obra de W. Bion. b) La tendència escolar, característica dels laics, a partir dels viatges i les *caravanes escolars* que esdevindran colònies escolars. E. Cottinet en seria l'iniciador. c) La tendència educativa, fonamentada en l'obra dels patronats, com a obra eminentment catòlica.

Aviat l'experiència de Bion és coneguda per l'èxit que comporta. De seguida aquestes primeres colònies s'escampen per Europa i altres continents. L'èxit

d'aquestes iniciatives fa que aviat s'organitzin congressos internacionals sobre colònies escolars. El primer té lloc a Berlín l'any 1881. Hi assisteixen delegacions de 24 ciutats alemanyes, suïsses i austríaques. El segon congrés es porta a terme a Bremen, el 1885, amb presència de 78 municipis. L'any 1888 té lloc el següent congrés a Zurich. En aquest ja hi participa un representat espanyol, en Manuel Bartolomé Cossío, director del Museo Pedagógico Nacional, des d'on es promouran les colònies escolars a Espanya i s'organitzaran les primeres *colònies escolars* l'any 1887.

2. Les primeres colònies a Espanya a través del Museo Pedagógico Nacional

La influència dels viatges escolars i de les colònies escolars arriba també a Espanya. Hi contribueix d'una manera especial la Institución Libre de Enseñanza (ILE), nascuda el 1876 a partir de les idees d'un grup de liberals. Malgrat que es critica el caràcter elitista de la seva obra, l'actuació que realitzen és important. El 1880 la ILE, a través del Museo Pedagógico Nacional, ja ha organitzat prop de 220 excursions com a mètode per difondre la cultura i obrir les ments a partir d'un ensenyament més actiu i una formació intel·lectual més pràctica (Rodríguez, 2016). A Catalunya, abans del 1887, també hi ha mestres partidaris de mètodes molt actius que fan setmanalment excursions a l'aire lliure.

L'any 1887 el Museo Pedagógico Nacional, sota les idees liberals del seu director Manuel Bartolomé Cossío i ajudat pel professor i secretari Ricardo Rubio, organitza la primera colònia escolar a Espanya (Rodríguez, 2016), onze anys després de la primera experiència de colònies escolars de W. Bion. Es tracta d'una colònia per a 18 nens de Madrid a la platja de San Vicente de la Barquera, a Santander, durant 33 dies. Des d'aquesta data i fins el 1926 el Museo Pedagógico Nacional organitzarà 55 expedicions amb un total de 2.049 participants, que acabaran representant un total d'uns 1.500 nens i nenes, perquè alguns repetiran (Moreno, 2009).

Cossío s'inspira en les colònies de Bion i també en les colònies escolars que Cottinet promovia a França. En el cas de l'obra de Cossío la finalitat educativa hi és present. De fet, es defineixen com una obra essencialment pedagògica d'higiene preventiva.

Espanya ja participa el 1888 en el Congrés de Zurich sobre Colònies Escolars. La segona ciutat espanyola que organitza colònies escolars és Granada a través de la seva Sociedad Económica de Amigos del País. Aquestes colònies es fan a la platja de Almuñécar. Mereixen una menció especial perquè entre aquestes hi ha la colònia que va iniciar i dirigir la Sra. Vilhelmi de Dávila, que té la particularitat de fer extensius els seus beneficis a les nenes. L'any 1893 les colònies escolars arriben a diferents poblacions d'Espanya: Barcelona, Mallorca, Santiago de Compostela i València. Arriben, també, a Segovia el 1899; Cáceres, el 1901; La Coruña i Zaragoza, el 1902; Logroño i Vigo, el 1904.

Aquesta reeixida experiència va servir per impulsar la voluntat del govern

d'estendre aquesta obra sanitària, assistencial i regeneradora al major nombre possible de municipis. Per aquest motiu el Ministerio de Fomento va publicar una real ordre, el 26 de juliol de l'any 1892, en la qual manifestava l'interès per motivar les corporacions oficials i particulars a ajudar les colònies escolars. En aquest escrit es defineixen aquestes colònies com una obra de caritat que pretén restablir l'equilibri en les funcions integrals de l'educació pública i compensar el mal causat pel predomini de l'educació intel·lectual. S'especifica també que han de ser dirigides per mestres sota la guia de metges. Es demana que "se promuevan y faciliten como de conveniencia pública las Colonias escolares en bien de los niños pobres y enfermos, cuyo cuidado diligente supone mantener vivos los sentimientos de caridad, los impulsos generosos de patriotismo y una previsión de grande trascendencia, utilizando la Escuela que, de cualquier modo que se la considere o que intervenga en las acciones modificadoras de la vida social, es siempre, bien dirigida, medio seguro de regeneración para los pueblos". Dos anys després de la publicació de la primera real ordre sobre colònies escolars, el 4 de febrer de 1894, té lloc la publicació de la circular sobre colònies escolars en què el Ministerio de Fomento - Dirección General de Instrucción Pública estableix les regles de funcionament i organització de les colònies escolars en el territori espanyol i les defineix com "una institución esencialmente pedagógica y de higiene preventiva en favor de los niños débiles de las escuelas públicas". El seu objecte es concreta a "procurar la salud per medio del ejercicio natural en pleno campo, por la limpieza, el buen alimento y la alegría". Les motivacions oficials que porten al govern d'Espanya a impulsar la realització de colònies escolars són fonamentalment de dos tipus: raons higienistes -amb el propòsit de refer els cossos mal nodrits i proporcionar-los una vida, uns aires i un clima saludables- i raons morals -a través de la formació de l'esperit dels nois tot allunyant-los de les males costums. A través de la descripció que es fa de les colònies en aquesta circular s'entreveu una conscient intencionalitat educadora que parteix del treball del mestre en el mateix moment que s'emporta els infants: "No se debe olvidar que en el coche comienza la acción educadora de la Colonia y que ésta no es más que una forma distinta de la misma Escuela". Es remarca també que el mestre ha de fer la mateixa vida que els nens i que no hi ha res més educador que el mateix exemple. És en aquest sentit que la circular demana que els mestres es rentin amb els nens, mengin junts, juguin amb els nens i dormin també en la mateixa sala. Tot plegat configura un plantejament educatiu del tot innovador, si tenim present la relació educativa predominant en aquesta època entre el mestre i els alumnes. S'insisteix també en la necessitat de no realitzar treballs escolars, de manera que les colònies escolars s'haurien d'entendre com un complement del treball escolar i no com la seva substitució.

Els resultats d'aquesta experiència es difonen arreu de l'Estat i es fa evident la importància de la pràctica de l'exercici físic, les sortides i les excursions didàctiques, la higiene, la bona alimentació i el repàs escolar que acompanyen l'organització de les colònies. Tal com exposa Rodríguez (2016), els nens també van engrandir la seva forma d'observar la vida i el món que els envolta.

Tal com apunten Puig i Vila (2005), l'inici de les colònies escolars a Espanya no es tracta d'un projecte personal caracteritzat exclusivament per la dimensió sanitària o

filantròpica com en altres països, sinó que hi ha també una voluntat educativa important ja que la Institució Lliure d'Ensenyança va ser la precursora i inspiradora d'aquesta obra a l'Estat. Val a dir que, mentre en altres països com Suïssa, França o Alemanya les primeres colònies escolars van ser portades a la pràctica per sacerdots catòlics o protestants, en el cas d'Espanya, són portades per mestres.

3. Les primeres colònies escolars a Catalunya ara fa 125 anys. Les colònies escolars de la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País

La situació dels infants i de la població catalana a començament del segle XX és precària. Hi ha un gran atracció de les ciutats, de manera que Barcelona duplica la seva població en trenta anys. A aquesta acumulació de persones hem d'afegir els dèficits arquitectònics i de salubritat: habitatges petits, mancats de llum i de ventilació, sense aigua corrent i amb amuntegament de persones en una mateixa habitació. Els carrers no disposaven de xarxes de clavegueram i les escombraries i deixalles es podien trobar a qualsevol lloc. Tot plegat posa de manifest la manca de consciència higiènica, la poca salubritat dels habitatges i carrers i les facilitats que les condicions de vida del moment comportaven al propagament de malalties infeccioses i contagioses. Segons Cohen (1996), l'Espanya d'inicis del segle XX tenia les taxes de mortalitat més altes dels països d'Europa. Entre 1900 i 1905, el 32% de nens i nenes morien abans d'arribar als cinc anys d'edat; mentre que a Suïssa només ho feia un 16,1%; o un 20,3%, a França. L'any 1921 el Dr. Sayé va realitzar un estudi per encàrrec de la Comissió Cultura de l'Ajuntament de Barcelona (1932) per tal de detectar l'índex d'infecció tuberculosa dels infants de les escoles municipals. Es comprova que d'un total de 116 alumnes de 10 a 12 anys, només un 11% no presentaven cap signe de malaltia. La resta, el 89%, estaven mancats de salut. Al costat d'aquest panorama hem de dir que el treball infantil encara era habitual, tot i que el 1900 es prohibeix. La necessitat de moltes famílies i el baix cost d'aquesta mà d'obra fa que durant les primes dècades del segle XX encara hi hagi molts infants treballant. Tot plegat origina que el desenvolupament de la higiene sigui imprescindible i que una iniciativa com les colònies escolars sigui ben vista i acollida.

Les primeres colònies escolars de què es té notícia a Catalunya són les de Barcelona l'any 1893. Se'n fan tres de cop sota l'organització de la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País fins a arribar a sis l'any 1899. Aquesta iniciativa durarà fins l'any 1916 de manera continuada durant 23 anys, a excepció de l'any 1898, que no se'n fan. Totes aquestes colònies estan portades per mestres. La iniciativa de la primera colònia la té el president de la Sociedad Joan Bautista Orriols, que, fonamentant-se en l'Ordre del 26 de juliol de 1892, inicia la campanya. Les tres colònies surten els mateixos dies i fan una estada de 18 dies. Un grup de 62 nens, sota la direcció del mestre Rafael Sancho i ajudat pel mestre Joaquim Casadevall, van a la Garriga. Un segon grup de 21 nenes dirigides per dues mestres, també van a un altre establiment, a la Garriga. Finalment, el tercer grup de 20 nenes més, acompanyades per Agustina Soley i Teresa Sancho, van a les Corts de Sarrià. Aquestes colònies anaven destinades a infants de la classe proletària i concurrents a les escoles públiques municipals o a d'altres gratuïtes o de

caràcter benèfic del municipi.

A finals del segle XIX 1.413 nens espanyols han participat una mitjana de 29 dies en un total de 56 colònies escolars organitzades arreu d'Espanya. Segons Salcedo (1900) fins el 1897 Barcelona és la ciutat d'Espanya que més colònies escolars ha organitzat, amb un total de 26; la segueix Madrid, amb 11 i Granada, amb 8. El nombre total de colònies realitzades fins a aquest any és de 56, amb una durada total de 1.605 dies. Dels 1.413 infants, 914 són nens i 499 nenes. En els anys següents les colònies de la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País es mantenen fins arribar a fer-se un total de 101 torns de colònies amb 1.169 nens i 1.152 nenes.

Tal com hem vist en la legislació del moment, les colònies tenen una clara finalitat sanitària i assistencial, però també una voluntat educativa. En aquest sentit convé matisar el terme *educatiu*, tal com apunten Puig i Vila (2005), ja que es tracta d'educar moralment l'infant i regenerar-lo de manera subliminar. En el fons existeix la idea que mitjançant les colònies es contribueix a pacificar la societat, aproximar les classes socials i mantenir l'ordre establert, en una conjuntura de creixement del socialisme, de l'anarquisme i d'altres ideologies de lluita obrera.

4. La implicació municipal en l'organització de colònies escolars i el reforçament del seu caràcter educatiu

La segona institució que organitzarà colònies a Catalunya serà l'Ajuntament de Barcelona el 1906. Es té constància que segueixen en aquesta iniciativa municipalista l'Ajuntament de Figueres el 1911, el de Girona, el 1916 i el de Reus, el 1923. És a partir del 1930 i durant el període republicà quan hi ha la implicació més gran d'ajuntaments. Se'n té constància que se n'afegeixen 22 més, fins arribar a la xifra de 26 corporacions municipals, com a promotores de colònies. Cal esmentar, també, les iniciatives de l'administració pública de la Diputació Provincial de Lleida entre els anys 1930 al 1935 i l'acció de la Generalitat de Catalunya el 1936. És pot dir, doncs, que l'organització de colònies escolars de vacances per part de l'administració pública durant aquest primer terç de segle XX no és una obra generalitzada a tot el territori català, però, sí, amb una implantació important durant el període republicà i amb un impacte quantitativament considerable pel que fa als infants acollits.

L'Ajuntament de Barcelona el 1906 aprova un pressupost de 15.000 pessetes destinades a iniciar i mantenir sis torns de colònies per al proper estiu, amb un total de 120 nens i nenes. Des de l'any 1906 i fins al 1917 les colònies d'aquest ajuntament s'organitzen a través d'una comissió especial de colònies que va prenent diferents noms: Comisión de Colonias Escolares de Vacaciones (1907), Comisión de Higiene de la Infancia (1908), Comisión y Delegación de Higiene de la Infancia (1909), Comisión de Colonias y Escuelas del Bosque (1913). Es constata que al començament hi ha un fort augment tant d'infants com de pressupost, però, a partir de 1909, es va fent més evident un estancament i un cert malestar en la mesura que les colònies de l'Ajuntament de Barcelona són acusades del fet que

"imperava en la tria dels infants un règim de favor no gens pedagògic ni mèdic. No eren ateses ni les llistes dels mestres coneixedors qualificats del grau de necessitat dels respectius deixebles ni tampoc el diagnòstic que es derivava de la revisió mèdica" (Galí, 1979, 90). Aquesta situació provoca que els dies 10 i 11 d'abril de 1910, Pau Vila realitzi unes conferències a l'Ateneu Barcelonès amb el títol "Importància social de les colònies; com han decaïgut les del nostre municipi i què cal fer per enaltir-les".

El 1913 l'Ajuntament de Barcelona introdueix la *modalitat de semicolònies* – modalitat experimentada ja per les colònies de les Escoles del Districte VI de Barcelona l'any 1909 (inicien les colònies el 1908 i fins el 1922)- de manera que es permet combinar la vida a l'aire lliure en plena natura amb el retorn a casa al vespre, cosa que en redueix el cost tot afavorint la possibilitat d'arribar a un nombre més gran de beneficiaris.

El 1916 l'Ajuntament de Barcelona crea la Comissió de Cultura que es mantindrà al costat de la Comissió de Colònies fins el 1924, quan aquesta darrera serà absorbida per la Comissió de Cultura. Aquesta comissió, encapçalada per Manuel Ainaud, sap portar la ciutat de Barcelona a les cotes més altes, pel que fa al terreny pedagògic (Domènech, 1993). En no voler repetir ni duplicar la tasca de la Comissió de Colònies, es dedica a cercar altres camins. El 1918 organitza els primers *banys de mar*, el 1921, les *semicolònies de mar i muntanya*, les *colònies d'aigües medicinals* i les *colònies per a aprenents*. De manera que, durant set anys, coexisteixen la Comissió de Cultura i la de Colònies, fins que el 1924, ja en la dictadura militar de Primo de Rivera, la Comissió de Colònies queda suprimida i en Manuel Ainaud és destituït. Sembla que entre totes dues comissions hi havia una certa rivalitat i aquest fet va contribuir que ambdues s'esforcessin en la tasca que realitzaven.

Els mestres responsables de les colònies no tenien una formació específica per aquesta tasca. Per aquesta raó es té constància que ja el 1914 la Comisión de Colonias Escolares y Escuelas del Bosque demana explícitament "preparar o exigir a los maestros, rectores de Colonias y Semi-colonias, una preparación especial como garantía a la también especial labor por ellos exigida" (Comision de Colonias Escolares y Escuelas del Bosque, 1914, p. 91). Aquesta qüestió provoca que a partir de 1916, a Barcelona i des de la Comissió de Colònies d'aquest ajuntament es promoguin conferències adreçades a cobrir la necessitat de preparació específica i es donin indicacions pràctiques sobre la manera de tractar els infants i el tipus d'activitats que es poden fer en una colònia (Galí, 1979).

És en aquest període quan tenen lloc les colònies escolars amb propostes pedagògiques més innovadores i que han estat referents més endavant (Cercós, 2017). Es tracta d'experiències pròpies d'Escola Nova: activisme, vitalisme, gestió democràtica, organització familiar, interessos dels infants, obertura a l'entorn cultural i natural, entre d'altres (Calderón, Gustems i Caldrón, 2016). Concretament, els anys 1917 i 1918, a través de la Comissió de Colònies i Escoles a l'Aire Lliure, hi ha l'experiència de la Colònia Cabdella patrocinada per Energia Elèctrica de Catalunya, a Cabdella (la Vall Fosca), portada per Artur Martorell i que va saber

convertir la central elèctrica en un autèntic centre d'interès per als infants. La colònia s'implica en la vida del poble de Cabdella i d'aquesta convivència se'n beneficia tothom. Artur Martorell, més endavant dirigeix també la Colònia Turissa a Tossa de Mar, des de la Comissió de Cultura del mateix Ajuntament de Barcelona. Esdevé, també, un referent pedagògic, per l'exemple d'assaig d'autonomia escolar en una vila rural marinera. De la mateixa manera, des de la Comissió de Cultura, el 1922 Pere Vergés rep l'encàrrec de dirigir la primera colònia d'administració directa a Calafell (Vergés, 1932; Bosom i Mateu, 1992). Aquesta colònia rep el nom de Vilamar i es considera un referent pedagògic en la història de les colònies (Cercós, 2017). Es considera que amb aquesta colònia escolar s'institueix la primera república d'infants d'Espanya prenent com a model els deu últims punts dels trenta que Ferrière dona com a característics de l'Escola Nova. Cada infant és tractat i respectat com un vertader ciutadà amb els seus deures i obligacions. La república d'infants estava formada per sis pobles, uns de nois i d'altres de noies. Cada poble tenia un edifici de fusta. Hi havia un setè edifici dedicat a la Casa del poble on es reunia el Consell de la República, a través del qual s'exercia la democràcia.

En aquest context dels primers anys del segle XX també té lloc la primera experiència d'escoltisme a Catalunya. El 1911 n'hi ha un intent, de la mà de dos grups portats per excursionistes. Aviat s'afegeixen al moviment Exploradores Barceloneses, promogut pel capità de cavalleria Pere Roselló. Aquest moviment no tindrà massa ressò i no serà l'escoltisme que s'imposarà als Països Catalans. L'any 1912 també té lloc l'experiència dirigida per Ignasi Ribera i Rovira amb una orientació esquerrana i autonomista. Tampoc, aquesta modalitat d'escoltisme prosperarà. Caldrà esperar uns anys més tard, en plena dictadura de Primo de Rivera i de la mà de Josep M. Batista i Roca, per veure arrelar l'escoltisme a Catalunya.

Durant el període de la dictadura de Primo de Rivera hi va haver un retrocés en l'organització de colònies escolars. Algunes de les iniciatives que s'havien dut a terme anteriorment es van deixar d'organitzar, es va reduir l'oferta i en d'altres casos es van suprimir durant alguns anys. El període de més expansió de colònies a Catalunya coincideix amb el període del *bienni azañista*, durant la segona república. Barcelona és la ciutat d'Espanya que més infants porta a colònies (Presidencia del Consejo de Ministros, 1935; Llopis, 1933). Els promotors i organitzadors de les colònies durant tots aquests anys són, fonamentalment, de l'administració pública o d'iniciativa privada, impulsades per patronats, associacions, federacions i altres iniciatives de la societat civil (Puig i Vila, 2005).

5. Les primeres experiències de colònies de vacances a través de l'avantguardisme

L'església també assumeix l'organització directa de colònies escolars, però de manera puntual i majoritàriament a partir del període republicà, quan l'Estat deixa de ser confessional. Les principals propostes en aquest primer terç de segle XX són (Puig i Vila, 2005): l'Escola Pia de Catalunya (1914–1937, excepte 1931); el

Patronat de la Catequística de Figueres (1933-1935); les Unions Diocesanes de Barcelona, Girona, Vic, Manresa, Tarragona i del Bages amb les colònies avantguardistes (1933-1935); el Comitè Diocesà de l'Escola Catòlica de Barcelona (1933-1935); la Parròquia de Sant Joan de Tarragona (1935) o la Joventut Catòlica Femenina de Girona (1936).

Val la pena recordar que l'església en aquest primer terç de segle XX, també és precursora del que avui coneixem amb el nom de *casals d'estiu*. Aquesta iniciativa neix a Girona, el 1917 amb el guiatge del seminarista Jaume Moret, amb el propòsit de renovar la catequesi amb un model més obert, dinàmic i social. En paraules del mateix Jaume Moret el casal vol "fer bé als nens, ensenyant-los a ésser homes de bé, útils a l'Església, a la Pàtria, a ells mateixos, a llurs famílies i a la societat en general". De seguida l'obra es va anar fent popular i coneguda en les contrades gironines. A partir de l'any 1922 el seu principal precursor serà mossèn Evarist Feliu i li donarà l'impuls definitiu fins a l'arribada de la Guerra Civil (Soler, 1995).

De les colònies promogudes per l'església en aquest període, interessa ressaltar les colònies que la branca jove de la Federació de Joves Cristians de Catalunya (FJCC), els avantguardistes, difonen a través de les Unions Diocesanes des del 1933 fins al 1935. Interessa pel fet que són els primers d'identificar les colònies amb el nom de *colònies de vacances*. En aquest cas, per diferenciar aquestes colònies més lúdiques, destinades a enfortir el cos i l'esperit, de les altres colònies que també els avantguardistes organitzaven amb un caire molt més espiritual. És important fer notar que aquestes experiències de colònies no són "escolars" perquè no s'entenen com una obra paral·lela a l'escola, ni són portades per mestres. Són capellans i seminaristes els que estaran com a responsables de les colònies amb una finalitat, principalment pietosa i apostòlica, adreçada als militants.

6. El trencament durant la guerra i la prohibició de les colònies que s'havien fet: repressió, depuració i supressió

Durant la Guerra Civil i a mesura que el conflicte bèl·lic es fa evident les *colònies escolars* i les *colònies de vacances* deixen de fer-se. Apareixeran un altre tipus de colònies amb una finalitat ben diferent, les *colònies per a refugiats* (Casademont, 2014). Amb l'arribada de la dictadura s'inicia la depuració de mestres, la supressió de l'obra escolar republicana i la repressió de les diferents iniciatives de treball amb infants i joves que havien existit. Les colònies escolars no s'escapen d'aquesta persecució i es prohibeix explícitament als ajuntaments i diputacions la seva organització, tot reservant la iniciativa per al Frente de Juventudes.

Tota la joventut espanyola quedava enquadrada entre els 7 i 21 anys dins el Frente de Juventudes de la FET i les JONS, el moviment del règim falangista, a partir del qual es formava en els valors del règim establert (Sáez, 1988). Entre el 1939 i el 1960 la delegació de Barcelona envia 23.879 nois i joves a campaments d'aquest moviment. Una xifra poc significativa, si tenim en compte que es tracta de 20 anys. No hi ha, doncs, ni acollida ni adhesió popular a les activitats i propostes d'aquest moviment.

Malgrat aquesta prohibició explícita, l'església organitza algunes colònies a partir del 1940 aprofitant el marge de la legalitat existent. Aquest serà el cas de les colònies de les Escoles Pies. Tenen lloc el 1940 i es porten a terme al col·legi d'Olot i al col·legi de Sant Antoni de Barcelona. L'any següent també se'n fan, però deixen de tenir continuïtat a causa de la legalitat vigent. En el Bisbat de Girona, el 1941, la Unió Diocesana de les Joves d'Acció Catòlica també va organitzar colònies per a les noies de la secció professional d'obreres a Vil·la Betània, Arenys de Mar.

És a partir del 1953, amb la signatura del Concordat entre el règim franquista i la Santa Seu, que l'església espanyola té reconeixement legal per organitzar-ne. Per tant, amb el nom de l'Acció Catòlica l'església promourà moltes activitats en el lleure infantil i juvenil i les colònies es reprendran amb força.

7. La represa de les colònies de vacances amb l'aspirantat de l'Acció Catòlica

La represa que tindrà continuïtat i que suposa la recuperació de les colònies s'identifica amb les colònies que el 1946 tenen lloc a Vilafranca del Penedès, a través de l'aspirantat portat per Francesc Vergés (coneixedor del moviment avantguardista per mossèn Pere Tarrés). S'aprofita una rectoria vella de Pontons i es converteix en casa de colònies. En els preparatius de les colònies els aspirants mantenen contactes amb els escoltes de Minyons de Muntanya, de qui aprenen tècniques i metodologia. El 1947 es repeteix l'experiència de l'aspirantat i també se'n fan de la Joventut Obrera Catòlica. L'any 1949 s'estenen també a les nenes i a partir dels anys 50, s'estenen per Catalunya.

Aquestes colònies reprenen l'esperit de les *colònies de vacances* que s'havien fet per mitjà de les colònies avantguardistes de la Federació de Joves Cristians (FJC). Per aquest motiu recuperen la denominació. Ara ja només es parlarà de *colònies escolars* per referir-se a les colònies que organitzarà el Ministerio de Educación.

Els dirigents d'aquestes colònies de l'aspirantat no seran mestres, sinó capellans, seminaristes i joves d'Acció Catòlica, que més endavant s'anomenaran *monitors*. La finalitat d'aquestes colònies és apostòlica i educativa. La dimensió pietosa, en les primeres experiències, és important: treballar la fe i l'espiritualitat. La finalitat higiènicosanitària perd pes i en lloc seu la dimensió lúdica i educativa augmenta (el joc, els tallers, les excursions, les vetllades, els focs de camp, etc.). Les noies, a través de la branca femenina de l'Acció Catòlica, organitzen les *ciutats juvenils* i se'n té coneixement d'experiències el 1954.

Val la pena esmentar les colònies de Penyafort del mateix aspirantat, que comencen a funcionar el 1958, en tractar-se d'unes colònies fetes en una casa construïda de nova planta per aquesta finalitat. Només hi havia hagut el precedent de la colònia de Vilamar el 1922, amb pavellons de fusta, i la colònia permanent de Berga, el 1933. D'aquests anys es disposa de la publicació feta per la Delegació Diocesana d'Aspirantat d'Acció Catòlica el 1956 amb el títol *Colònies d'estiu. Esperit, tècniques i material*.

8. Càritas reforça la dimensió social de les colònies i s'obren a tots els infants

Al final dels anys 50 i sobretot durant els 60 s'estenen les colònies desvinculades del moviment de l'aspirantat. Càritas és partidària d'unes colònies centrades en aspectes higienicosanitaris i filantròpics, i menys religiosos i apostòlics, com defensava l'aspirantat. S'acaba imposant aquesta opció orientada més a un treball social, obert a infants i joves no militants dels moviments d'església i adreçat sobretot a zones deprimides i marginals. Es creu que les colònies han de ser un instrument educatiu que facilita unes vacances comunitàries als infants, independent dels moviments.

L'obertura de les *colònies de vacances*, més enllà dels militants dels moviments d'església, fa que sigui necessari pensar i aprofundir en la formació dels monitors que han d'atendre aquests infants no vinculats a les entitats. Els responsables de les colònies ja no són només capellans o seminaristes. Hi ha també joves pertanyents als moviments d'acció catòlica, però sense cap formació concreta pel que fa als infants o a la tasca educativa. Aviat comença a haver-hi una preocupació per aquesta formació i a finals dels anys 50, al Bisbat de Barcelona, tenen lloc les primeres experiències d'equips de formació. El 1957 es crea el Secretariat de Colònies de Càritas, llavor del que posteriorment, el 1965, serà el Servei de Colònies de Vacances (SCV). Aquest secretariat organitza el primer curs de monitors el 1960, que donarà lloc, el 1961, a la Escuela Diocesana para Dirigentes y Monitores, que finalment, el 1971, esdevindrà l'Escola de l'Esplai. El 1963 aquest secretariat ja mou la xifra d'11.638 infants. (Puig i Vila, 2005).

En aquests anys apareixen noves experiències que tindran el seu impacte en les colònies de vacances: els *casals d'estiu* que es feien a Girona s'estenen al Bisbat de Barcelona i apareixen els primers *clubs d'esplai* (Franch, 1969). És fa evident l'opció més benèfica i social de les colònies per als més necessitats, a l'hora que es busca també una finalitat decididament educativa que entén les colònies com un mètode per una educació en l'esplai, vàlida per a tots els infants, independentment de les seves condicions socioeconòmiques.

L'interès per reforçar el treball fet a colònies i donar-hi continuïtat al llarg del curs reforça la idea del *clubs d'esplai*. Així, el 1967, es crea la Coordinació Catalana de Colònies, Casals i Clubs d'Esplai (CCCCCE) amb l'objectiu de posar en contacte totes les iniciatives de colònies, casals i clubs d'esplai que es portaven a terme des de les diòcesis de Catalunya a través d'un servei, no d'un moviment. Fins l'any 1975 no és reconeguda per la Conferència Episcopal Tarraconense. El 1971 es comença a editar la *Revista Estris* sobre temes de pedagogia del lleure i formació de monitors.

9. Les colònies escolars del Ministerio de Educación

Les colònies escolars que es duïen a terme en l'època de la II República són prohibides i desapareixen amb l'arribada de la dictadura. Més endavant es reprendran unes altres colònies escolars promogudes pel Ministerio de Educación sota un control ideològic estricte. Els mestres havien d'haver cursat el Curso de Instructor Elemental del Frente de Juventudes i, entre els seus objectius, hi havia la voluntat clara de formació en els principis del nacionalcatolicisme. Aquestes noves colònies, doncs, tindran poc a veure amb l'esperit que movia les colònies escolars d'abans de la guerra. A mesura que avancen els anys 60 els arriba la influència de la pedagogia del lleure i del moviment de l'escoltisme, de les colònies de vacances i dels casals d'estiu, de manera que obren una mica els seus plantejaments. L'any 1981 és el darrer any que se'n fan gestionades per organismes del govern central. A partir d'aquest any passen a la Generalitat de Catalunya. El Departament d'Ensenyament, a través de la Direcció General d'Ensenyament Primari i dels Serveis Territorials respectius, organitza i supervisa colònies escolars per a alumnes d'Educació General Bàsica (EGB). Els responsables són monitors; molts d'ells, estudiants de magisteri o mestres en exercici. El 1991 la Generalitat traspasa l'organització d'aquestes colònies als consells comarcals i poc a poc, es deixen d'organitzar perquè ja hi ha altres iniciatives durant l'estiu.

10. La recuperació de les colònies municipals i la seva posterior funció subsidiària en el context de diversificació actual

Amb l'arribada de la democràcia els ajuntaments reprenen les colònies municipals com un símbol de recuperació del que els havien pres amb la guerra i la dictadura. Molts ajuntaments ofereixen propostes de colònies municipals, anomenades ja *colònies de vacances* o *d'estiu*. Els mestres no en seran els responsables, sinó que estaran portades per monitors i directors d'activitats de lleure. Es constata la voluntat de garantir el dret de tots els ciutadans a accedir a aquestes iniciatives i compensar les desigualtats. La represa d'aquestes colònies, en alguns casos, entra en competència amb les colònies que organitzen alguns moviments, majoritàriament d'església. Aquesta situació convida moltes iniciatives a replantejar-se l'opció confessional. A poc a poc les colònies municipals s'aniran transferint a les entitats i moviments associatius d'educació en el lleure perquè siguin aquests qui les organitzin sempre que puguin. L'administració local va assumint així un paper subsidiari en aquest sector.

Al costat de les colònies municipals proliferen d'altres ofertes de colònies i de serveis de lleure amb finalitat educativa i lucrativa. Apareixen colònies promogudes per empreses, associacions de pares i mares d'alumnes, associacions de veïns, associacions esportives, grups excursionistes, escoles de música o dansa, etc.

A partir de la mort del dictador, ben aviat el sector de lleure -i amb aquest les colònies escolars- es reestructura. L'any 1976 una nova normativa deixa clara la possibilitat que els mateixos moviments puguin promoure escoles pròpies. El

1981 es publica la primera normativa que regula la realització de *colònies, campaments, camps de treball i rutes amb infants i joves*; també, la normativa de reconeixement d'escoles de formació en el lleure infantil i juvenil. Més endavant, el 1991 es regulen les cases de colònies, els albergs de joventut, les granges escolars, les aules de natura i els campaments juvenils. L'any 2005 se signa el I Conveni Col·lectiu Sector Lleure Educatiu i Sociocultural de Catalunya, que es revisa i renova el 2009 i el 2015.

Molts dels moviments i les federacions d'educació en el lleure que actualment promouen colònies arreu del país, neixen o es reestructuren en aquests anys. L'any 1977 neixen els Esplais Catalans (ESPLAC) com a entitat laica alternativa al moviment cristià predominant. El 1990 es crea ESPLASH, com a cooperativa de serveis en el lleure i el 1992, l'Escola Lliure El Sol, conjuntament amb la Fundació Ferrer i Guàrdia, nascuda el 1987. També, el 1984 neix el MOVIBAIX amb 24 entitats de 9 poblacions del Baix Llobregat i l'Hospitalet. El mateix any neix, també, l'Escola del Baix. Més endavant, el 1996, es fusionen el Movibaix, el Moviment d'Esplai del Vallès i l'Associació Catalana de Cases de Colònies i dona lloc a la Fundació Catalana de l'Esplai

L'any 1985 el SCV i l'Escola de l'Esplai de Barcelona creen la Fundació Pia Autònoma Institut Pere Tarrés d'Educació en l'Esplai (Fundació Pere Tarrés). La Federació de Centres d'Esplai es reconverteix en Moviment de Centres d'Esplai Cristians (MCEC). El 1986 es crea també l'Associació de Cases Colònies i Albergs de Catalunya.

En els anys de democràcia el lleure dels infants i joves modifica el seu contingut. Apareixen gran quantitat d'iniciatives públiques i privades que ofereixen serveis i respostes educatives estructurades per atendre els espais de lleure complementaris a l'escola i durant els períodes de festa o de vacances: *menjadors escolars, serveis extraescolars, cangurs i transport escolar, centres de dia o esplai diari, casals o esplais setmanal, casals d'estiu, colònies escolars i de vacances, colònies temàtiques, etc.* El lleure esdevé, també, un sector professional per a moltes persones i iniciatives que saben donar resposta a les necessitats educatives de molts infants i joves i, alhora, de les famílies mateixes. Durant aquests 125 anys d'història de les colònies, nascudes amb vocació fonamentalment higienista, hem vist com han evolucionat fins a consolidar-se com un dels exponents de l'educació en el lleure i com una vivència extraordinària i inoblidable per a molts infants i joves

Reflexions i reptes a partir dels 125 anys d'història

Volem acabar aquesta mirada retrospectiva fent una consideració breu a l'aportació que les colònies ens han fet, apuntant, també, alguns dels reptes que al nostre parer haurien d'afrontar per conservar la seva finalitat educativa. En relació amb l'aportació, podem dir que:

- a) Al llarg dels 125 anys hem vist com les *colònies* han estat una oportunitat òptima per a les experiències de pedagogia activa. Han permès treballar l'educació des d'una dimensió pràctica i vivencial. Han estat un escenari ideal per a què molts mestres, futurs mestres i educadors, assagessin ben aviat recursos i metodologies educatives que després s'aplicarien a altres contextos: el treball a partir de centres d'interès, el treball per projectes, el joc com a recurs educatiu (moltes estratègies avui s'apliquen a la gamificació), l'aprenentatge entre iguals, l'aprenentatge servei, etc. Les *colònies* han esdevingut un laboratori d'innovació i dinamització pedagògica.
- b) Les *colònies d'infants* han estat, també, un antecedent en la creació de grups i entitats d'esplai. Si bé, en els inicis, van aparèixer algunes colònies de vacances com a temps fort o activitat extraordinària d'alguns moviments, també és cert que a partir dels anys 70 apareixen moviments i entitats de lleure com a resultat de voler estendre el treball educatiu fet en les colònies d'estiu. Les colònies esdevenen una activitat impulsora i dinamitzadora de l'associacionisme en el lleure educatiu.
- c) Les *colònies* han estat al llarg d'aquests anys una oportunitat per fer viure i gaudir del temps lliure als infants amb emocions, més o menys intenses. L'experiència de viure intensament, fins i tot la vida quotidiana, dona un valor extraordinari a aquesta proposta educativa, sobretot si s'aprofita per compartir aquestes emocions i aprendre a través seu.
- d) Han estat, també, un espai ideal per a la formació i preparació de monitors i educadors, perquè han possibilitat espais de creixement i experimentació extraordinaris. D'alguna manera, les *colònies per a infants* han incentivat i afavorit la preparació de líders socials a través de les seves experiències de participació social i vida democràtica.
- e) Les *colònies* esdevenen en molts casos un màster en habilitats per a la vida perquè ensenyen a gestionar els conflictes, a aprendre a partir de les vivències reals compartint i assumint responsabilitats. Posen en pràctica el que avui coneixem com a competències transversals. D'aquesta manera contribueixen a fer feliços els altres i alhora ens ensenyen a ser feliços a nosaltres mateixos, dos propòsits essencials que, probablement, no són possibles l'un sense l'altre.

Pel que fa a alguns dels reptes que possiblement hauran d'afrontar:

- a) Les *colònies* avui haurien de continuar esdevenint un exponent de pedagogia activa i espai d'assaig i innovació pedagògica. Les condicions actuals ho permeten. Cal ser atrevits i convertir les dificultats en possibilitats.
- b) Les ofertes de lleure s'han multiplicat i avui hi ha moltes ofertes per viure experiències extraordinàries. Ara bé, no totes les propostes tenen la mateixa finalitat ni son a l'abast de totes les famílies. Les *colònies per a infants* han de trobar l'encaix en els projectes educatius de ciutat i treballar des de la

complementarietat, coordinació i cogestió, si cal, de manera que es garanteixi la universalitat als infants.

- c) Les *colònies* son un temps idoni per a la convivència, la relació i la descoberta dels altres i de l'entorn. El repte de la diversitat en tots els sentits i la inclusió han de ser presents avui en aquestes iniciatives. Les colònies han de ser una proposta atractiva i a l'abast de tothom perquè només d'aquesta manera es podrà evitar l'estigmatització i, alhora, afavorir un treball inclusiu de veritat.
- d) Avui, en el conjunt d'ofertes de lleure i de colònies, hi ha de tot: algunes iniciatives amb una finalitat més educativa que d'altres. En tot cas, és important mantenir el treball educatiu i evitar el recreacionisme comercialitzat (Trilla, 1995). D'altra banda, són necessaris uns mínims de dies d'estada en les colònies si es vol aprofundir en el treball educatiu. La reducció dels dies d'estada (segurament per abaratir el cost) cada vegada és més evident, situació que dificulta un equilibri adequat entre la pedagogia de l'activitat i la pedagogia del projecte (Trilla, 2012).
- e) Saber oferir aquest producte perquè sigui atractiu en la societat de la diversió, el consum i la (des)informació no és fàcil. Per aquesta raó cal impregnar-nos d'aquell "entusiasme sospitós" amb què el malaguanyat Carles Capdevila (2007) titulava una de les seves columnes a la contraportada del *Diari Avui*, elogiant la tasca dels educadors en el temps lliure.

Pere Soler Masó
Departament de Pedagogia
Universitat de Girona

Bibliografia de referència

- Ajuntament de Barcelona. Comissió de Cultura. (1932). *L'obra de colònies escolars, banys de mar i semicolònies per als alumnes de les escoles de Barcelona (1906-1931)*. Barcelona: Arts Gràfiques, S.A., Successors d'Henrich i C^a.
- Bion, W. (1887). *Les colonies de vacances. Mémoire historique et statistique*. París: Delegrava y Hachette.
- Bosom, N. i Mateu, R. (1992). La colònia escolar de Vilamar. Dues formes de treball. En *11enes. Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans* (p. 345-356). Reus: Ed. del Cercle de Lectura.
- Calderón, D., Gustems, J. i Caldrón, C. (2016). Objetivos pedagógicos de las colonias y campamentos de verano: Una revisión histórica. *RES Revista de Educación Social*, 22, 331–347.
- Capdevila, C. (20 maig 2007). Entusiasme sospitós. *Diari Avui*, contraportada.
- Casademont, A. (2014). *Les colònies infantils a Catalunya durant la Guerra Civil (1936-1939)*. (Treball final de Grau, Universitat de Girona, Catalunya). Recuperat: <http://hdl.handle.net/10256/9500>

- Cercós, R. (2017). Dues colònies escolars : Les colònies a Capdella (1917-1918) d'Artur Martorell i el Diari de Vilamar (1922), la crònica de la República d'Infants de la colònia de Calafell de Pere Vergés. *Temps d'Educació*, 53, 277–282.
- Cohen, A (1966): La infancia entre la vida y la muerte. La mortalidad de los niños. En Borràs, J. M. (dir.). *Historia de la infancia en la España contemporánea 1834-1936* (p. 107-148). Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales - Fundación Germán Sánchez Ruipérez.
- Comision de Colonias Escolares y Escuelas del Bosque (1914). *Actuación pedagógica de la Comisión*. Barcelona: Ayuntamiento Constitucional de Barcelona
- Domènech, S. (1993). *Manuel Ainaud i la tasca pedagògica a l'Ajuntament de Barcelona*. (Tesi Doctoral). Divisió de Ciències de l'Educació, Departament de Teoria i Història de l'Educació, Universitat de Barcelona, Catalunya.
- Franch, J. (1969). *Clubs d'espai per a infants i adolescents: el cicle de l'any*. Barcelona: Hogar del Libro.
- Franch, M., Rial, R., Riba, J. M. (ed.) (1999). *Escoltisme i educació*. Capellades: Eumo Editorial.
- Galí, A. (1979). *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya 1900 a 1936. Llibre II. Ensenyament primari. Segona part*. Barcelona: Fundació Alexandre Galí.
- Houssaye, J. (1989). *Le livre des colos. Histoire et évoution des centres de vacances pour enfants*. París: La Documentation Française.
- Llopis, R. (1933). *La revolución en la escuela. Dos años en la Dirección General de Primera Enseñanza*. Madrid: Aguilar.
- Mata, M. (2000). *Amagatalls de la renovació pedagògica: en els 25 anys d'Escoltes Catalans*. Barcelona: Fundació Catalana de l'Escoltisme Laic "Josep Carol".
- Moreno, P. L. (2009). De la caridad y la filantropía a la protección social del estado: las colonias escolares de vacaciones en España (1887-1936). *Historia de la Educacion*, 28, 135–159.
- Presidencia del Consejo de Ministros (1935). *Anuario Estadístico de España. Año XIX – 1934*. Madrid: Sucesores de Rivadeneyra.
- Puig, E. i Vila, J. (2005). *Cent anys de colònies de vacances a Catalunya (1893-1993). Dels inicis a la Guerra Civil*. Barcelona: Editorial Mediterrània.
- Rey-Herme (1954). *Les colonies de vacances en France. Origines et premiers developpements (1881-1906)*. París: Edició de l'autor.
- Rodríguez, J. F. (2016). La primera colònia escolar de vacaciones para niños pobres de las escuelas públicas madrileñas (1887). *El Futuro del Pasado*, 7, 407-439. <http://dx.doi.org/10.14516/fdp.2016.007.001.014>
- Sáez, J. (1988). *El Frente de Juventudes: política de juventud en la España de la postguerra (1937-1960)*. Madrid: Siglo Veintiuno editores.
- Salcedo, E. (1900). *Las colonias escolares de vacaciones en España durante los años de 1887-1897*. Madrid: Imprenta de Ricardo Rojas.
- Soler, P. (2008). Les colònies escolars i altres iniciatives paraescolars en el context de la fundació de l'IEC. En *Pedagogia, política i transformació social (1900-1917). L'educació en el context de la fundació de l'Institut d'Estudis Catalans* (p. 299-325). Barcelona: Societat d'Història de l'Educació dels

- Països de Llengua Catalana. Institut d'Estudis Catalans.
- Soler, P. (1995). *L'educació en el lleure a Girona*. Capellades: Universitat de Girona i Llibre del Segle.
- Trilla, J. (1995): Pedagogia del lleure, una reflexió teòrica. En *Actes del Col·loqui Universitari Artur Martorell, educador del nostre temps* (p. 103-143). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Trilla, J. (2012). Els discursos de l'educació en el lleure. *Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa*, 50, 31–45.
- Vergés, P. (1932). *La vida espiritual a "Vilamar"*. Conferència donada a la sala d'actes de la casa de l'Ardiaca el 30 d'octubre del 1930. Ajuntament de Barcelona, Comissió de Cultura.